

ԵՐԱՆԵԼԻ ՏԵՂ ԿՈՄԻՏԱՍՈ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿԻ ՄԱՐՄՆՈՅՆ ՀԱՐՑԸ

(Դար. տե՛ս «Բազմավեպ» 1940, էջ 38 - 42)

7. Սուբիսս Զամիչ ականատես վկայ՝
այսպէս տուած է իր վկայութիւնը. «Հայ
Պատրիարքը արգիլած ըլլալով իր քահա-
նաներուն թաղել զայն, Յոյն Քահանա-
ները կատարեցին թաղումը մեծ շքով, եւ
քաղեցին Պալքիլը Գերեզմանոցին մէջ՝
իր ազգականներու գերեզմաններուն բով:
Ո՛չ – կաթողիկէներն ալ, որքան ալ հա-
լածիչ, սակայն սկսան վերջապէս ու կը
շարունակեն յարգել զայն իբրև նահատակ
մը հաւատքի համար» (Summ. 94. p. 23):

8. ԲԵՄՊՐՈՆԻԱԼԱ ՄԻՀՐԱՅՆ, որ Աստուծոյ ծառային թոռներէն է, խօսելով թաղումին մասին, կը պատմէ լոյս իջնելը (Երանելոյն դիակին վրայ) . իր հօր Արդումանի թաշկինակին հրաշքը, որով սա վկային գլուխը (Յոյներէն առնելով) տարած ու դագաղ դրած էր . թաղումի առթիւ չեր-ժեռանդներու խուճապային խոնումը մար-մնոյն շուրջ, զոր կտոր կտոր ընելով պիտի ուզէին իրբեւ մասունք տանիւ . որ բանին դիմաղրած են Երանելոյն կինն ու աղ-ջիկները . ու մինչդեռ կը յիշէ՝ թէ ի՞նչպէս յաջողելով մարմնէն բաժին մը ունենալ, ատերը փետտած էին գլխուն եւ մօրուքին բաղերը՝ պահելու համար իրբեւ մասունք, ոկնարկ մը իսկ չ'ըներ Փրանսա տեղափո-սութեան (Summ. 96. p. 37. 32):

9. Տէր կոմիտասի մէկ թոռան վկայութիւնը, թէ գլուխը Հոռմ տեսած ըլլայ, հակառակ է լիոն փոխադրուելուն. նոյն եւ P. Daniers-ի գրածին հակառակ է: Զբոյց մ'ալ կայ, որ կ'ըսէ՝ թէ նաւը կէս ճամբան ընկղմած ըլլայ, եւ այսպէս մարմինը կորսուած:

10. P. Tarillon Յիսուսեան, որ 1714ին
4 մարտի թուականաւ կը գրէ Pontchartronի
կոմիսին, Ֆրանսայի Արտաքին Գործոց
նախարարին, կը խօսի Տէր Կոմիտասի գե-
րեզմանին վրայ կատարուած հրաշքներու
մասին եւ այն ժամանակի խաղաղութեան
վրայ Պոլսոյ մէջ, չի յիշատակեր բնաւ
մարմնոյն վոխադրութիւնը Ֆրանսա
(Summ. 97):

11. Մաղաքեան Մինաս 1771 օդոստ.
11ին կը վկայէ՝ թէ Զամիչ Ֆընտրդ կոչ-
ուած Տէրտէրի հօրեղբայրը զիրենք տե-
սած ու կաթողիկէ ըլլալնին ճանչցած ըլ-
լալով, բարձրածայն պոռացած է՝ թէ «Ես
պիտի երթամ, ու Տէր Կոմիտաս ըսուած
շան մարմինը գերեզմանէն հանելով՝ չու-
ներու առջեւ պիտի նետեմ, որովհետեւ
բողովուրդը կը պատուէ զայն»:

Այս ըսելէք վերջ առաջ կ'երթայ, եւ ութ
գուռա անդին եղբօրորդւոյն տունը կը
տանէ, ու հոն սանդոււխին առաջին աստի-
անը չի հասած՝ փայտի կտորի պէս ար-
անացած կը մնայ (Summ. 58): Արդ այս
պառնալիքը կ'ապացուցանէ՝ որ ամենուն
արձեօք Տէր Կոմիտասի մարմինը իր գե-
եղմանին մէջ է եղեր այդ թուականին.
Է չէ՝ կաթողիկէները կրնային պատաս-
տանել հայհոյչին՝ թէ ուշ մնացեր ես, այդ
արմինը հոն չես գտներ, վասն զի փոխա-

12. Անկիւրցի Տիրացու, ժամանակակից
սհատակութեան, կը պատմէ նոյնպէս
աղումը, եւ չըսեր թէ անկէ վերջ փոխա-
ռուած ըլլայ. «Զայն տարին Հայոց գե-
ղմանատունը, եւ հոն մեծ շքով թաղե-

ցին. ու նոյն տեղ վայրկենական բժշկութիւններ եղան հիւանդներու, որ զանազան ախտերէ կը տառապէին. եւ մինչեւ այսօր կ'ըլլայ նոյնը ամէն անոնց՝ որոնք հոն կ'երթան հաւատքով» (Summ. 98):

13. Աւելցնենք Տապանագիրն ալ, որում
մեծ կարեւորութիւն տուած են պատմիչ-
ները: Զայն շարադրած է Հ. Մկրտիչ Վ.
Անանեան, ինչպէս կը գրէ Հ. Գալէմքեա-
րեան, կոչ ընելով Տաշեանի «Յուցակ Հա-
յերէն Զեռագրաց» գործէն: ուր գրուած
է այսպէս: «Տապանագիր Տէր Կոմիտաս
Վկային, զոր արարեալ է Վեր: Հ. Մկրտիչ
Վարդապետին մերոյ Անանեանց Կոստան-
դիինուպոլսեցւոյ. ՏԱՊԱՆ ՏԵՆՉԱԼԻ ԱՌՆ
ԲԵՄԱԿԱՆ. ԵՐԻՑՈՒ ՄԵԾԻ ՏՈՀՄԻՆ
ՔԵՕՄԻՒԲԵԱՆ» (տես կենս: Սարգսի
Արք. էջ 212): Արդ ըստ հեղինակին
Երեւելի արանց կենսագրութեան՝ Հ. Ա-
նանեան 1756-1758ին դանուած է Պոլիս
առաջին անդամ, ուստի այդ միջոցին շա-
րադրած ըլլալու է յիշեալ Տապանագիրը,
որ ըսել է Տէր Կոմիտասի մահուանէն 49
տարի վերջ. Եւ այդ կը համապատասխանէ
նոյն հեղինակի գրածին՝ թէ «Յետ ամաց
բազմաց եղաւ նոր գերեզմանաքար ի վե-
րայ տեղւոյն ուր թաղեցաւ՝ գեղեցիկ տա-
պանագրաւ» (անդ): Եւ Հայր Զամիչ կ'ը-
սէ: «Եւ զի գերեզմանաքար նորին չէր ինչ
փառաւոր, նորոգ կանգնեցին զայն յետոյ,
յորոյ վերայ գրեցաւ գեղեցիկ ուսանաւոր.
Եւ վասն թուականի նահատակութեան նո-
րա եղաւ այսպէս: «Թիւն Հայոց էր նա-
ուկի, քանի եւ իննոց Հոկտեմբերի»: յո-
րում բառդ նառելի յայտ առնէ զամ նահա-
տակութեան նորա, այն է թուական Հա-
յոց ՌՃԾԶ» (անդ): Արդ

ա. Մարմին չբովանդակող գերեզմանի
պահանջանակահռ չի դրուիր.

գ. «Տապան տենչալի առն թէմական»

խոսքը համարժէք ըլլալով Աստ ուսագր՝
բացատրութեան, չի կրնար առարկուիլ՝
Եղանակ անուն պահ հոն:

Թէ Աստ հանգչի չէ ըստ
դ. Ամէն պարագայի՝ Տաղանագրին

Պատմութիւնը կը հաստատէ Տէր Կոմիտասի Գերեզմանին՝ թաղուած տեղոյն լաւերականութիւնը, եւ ճիշդ այդ տեղն որ գտնուեցան այժմու ոսկրները:

14. Անոր տեղի մասին Հաւաքածոյի
(Summarium) մէջ (9-25) Մինաս Մաղա-
քեանի վկայութիւնը կը բերուի՝ իրեւ
իստու Տէր Կոմիտասի ազնուական գեր-
բաստանէ ըլլալուն, եւ առնչութիւն ունի
ուկրներու հետ, քանի որ կ'ըսուի՝ թէ
անոր շուրջ թաղուած են իր ազգականնե-
րը. «Մինաս Մաղաքեան կը վկայէ՝ թէ
Եր Կոմիտաս Քէօմիւրնեան ականաւոր
սպասուհմէ էր. եւ կրնայ ապացուցուիլ՝
այդպիսի էր իր ցեղը՝ իր ազգական-
երու գերեզմաններէն, որոնք կը գտնուին
որ շիրմին բոլորնիքը, եւ որոնք ամենիքը
դած են Առաջնորդներ, Եպիսկոպոսներ եւ
ուրիշ նշանաւոր անձեր»: Եւ իրօք ծանօթ
այսօր որ Նահատակին գերեզմանին
ուրջը կան Եպիսկոպոսի, Վարդապետի
ուն. գերեզմաններ: Արդ, այսքան ծանօթ
ցայսօր՝ որ Նահատակին գերեզմանին
ուրջը կան Եպիսկոպոսի, Վարդապետի
գերեզմանի մը մէջ գտնուած ոսկերը
թէ Տէր Կոմիտասի չեն պատկանիր,
զէտք է ենթագրել՝ որ հոն գրուած, լաւ
և մուծուած ըլլան կամ կաթողիկէներու
ողմանէ, կամ ազգայիններու կողմանէ.
ոսացիները ի յարգան իրենց Նահատա-
կին չէին կրնար ընել այդ. Եթէ միւսները
ըրած ըլլային, պիտի լսուէր անպատճառ
ոյնքան նախանձախնդիր բարեպաշտու-
թեան օրերուն:

15. Ֆիրանսա փոխադրութեան միակ ար-
էքստոր վկայութիւնը Եւղոկիացի Հ.
Րատթէոսինն է (գրուած 1744ին). միւս-
երը ամէնքն ալ ասկից կ'առնուն: Արդ,
ոյդ հօր վկայաբանական մասը ականատես-
նձերէ հաւաքուած ըլլալը ստոյդ է,
այց մարմնոյն փոխադրութեան մասը չի
լրնար ականատես անձերէ քաղուած ըլ-
ալ, քանի որ այն գաղտագողի կատա-
ռուած է, եւ Հ. Եղիա իսկ, որ Կ. Պոլիս
ը, Հոն գտնուած չէ:

16. Միւս կողմանէ ինը ժամանակակից

Պատմիչներ կը յիշատակուին. ասոնցմէս
ութը չեն յիշեր փոխադրութիւնը, եւ են
հետեւեալները.

Ա. ԵԽՈՊԱՑԻՆԵՐՔ

1. P. Giacinto Francesco di Parigi, Missionario Cappuccino.
 2. Նկարիչ Ֆրանսուա Վալմիր .
 3. Անդրեացի ճամբորդ Aubry de la Motraye.
 4. Մարգիկ Ֆէրիու .

Բ. ՀԱՅԵՐԵ

5. Մարգիս Եպս. Բեթղեհէմի.
 6. Տէր Գրիգոր Եւղոկիոյ առաքեալ
 7. Մաղաքիս Ճիվահիրճի Զէլէպի.
 8. Եղիազար Անկիւրացի Տիրացու.
 9. Միայն Հ. Մատթէոս Եւղոկիացին

որ կը պատմէ այդ տեղափոխութիւնը։
Անոնցէ զատ կան Սիմա Ուզուրլուի,
Էլմոս տիկնոջ, Sir Paul Lucas Ֆրանսա-
ցի(1) եւ շատ ուրիշներու վկայութիւնը,
որոնք կը լոեն տեղափոխութեան մասին.
Պատմական կէտ մը՝ զոր վեր հանելու էին
սպացուցանելու համար ոչ կաթողիկէնե-
լու այն ատենի ատելութեան եւ հալա-
ւածէ ու եռապոն աստիճանի հասած ըլլա-

անքը գործադրութեալ կաթողիկէնելու
ու, որուն համար մեռեալ կաթողիկէնելու¹
սկ չէին խնայել անոնք:

Իրաւ է՝ թէ մարմնոյ տեղափոխութեան
ակառակ փաստերը ժխտական են. բայց
արբեր ալ չէին կրնար ըլլաւ, քանի որ
են ենթագրեր գոյութիւնը հակառակ
արծիքի. եւ այդ կէտը զօրեղագոյն կ'ընէ
նոնց արժէքը: Իսկ Տէր Կոմիտասի մանչ
ոռուան վկայութիւնը, թէ իր հայրն Յովկ-
աննէս ի Հռոմ տեսած ըլլայ զլուխը, կը
ակասէ Լիոն փոխադրուած ըլլալուն
ոյցին, եթէ չենթագրուի՝ որ Լիոնէ ալ
ուժ անոած ուսաւ: Բայց այդ ալ ձրի

Պատրիարքին կ'ըլլայ: Ուրեմն Յովհան-
նթաղբութիւն կ'ըլլայ: Ուրեմն Յովհան-
նթի այդ զբոյցը բերնէ բերան թիւրիմա-
տիւն մը ըլլալու է:

Միւս կողմանէ չ. Խիստաբել բաքը ըր
աւոր յայտաբարութեանը մէջ, զոր ը-
և Առաք. Ատեանի առջեւ, Abbé Daniersի
այսութիւնը մէջ բերելէ վերջ կը յարէ.

«Toutes les recherches faites à ce sujet aux Archives de l'Archévêché de Lyon, aux Archives départementales, aux Archives générales de la Compagnie de Jésus, aux Archives de la Chambre de Commerce de Marseille, aux Archives de St. Benoît à Constantinople, n'ont donné aucun résultat» (*II*, p. 7, 25).

17. Դնենք այս սմէնուն. Եղանակը

Նական Հայերու եւ ի մասնաւորի Օրմանեանի համոզումը՝ թէ մարմինը կը մնար Պալըքը գերեզմանին մէջ ցայսօր : «Կը նկատենի, կը գրէ ան, մարմինը անզլույ բաղուած ըլլալու պարագան, որ կանոնական թերութիւն մը եղած կ'ըլլար : Իսկ գլուխն ու մարմինը Գաղղիական Դեսպանին ձեռքով Գաղղիա յդուած ըլլալը (Զամիչ Գ. 755) հաստատուել վկայութիւն մը չունի, եւ Գաղղիոյ մէջ բնաւ տեղ մը պահուած չի ցուցուիք : Կոմիտասի գերեզմանը եղած է Պալըքը Հայ գերեզմանաւան մէջ, պատույ տեղը, Կիլիկիոյ Թոռոս կաբողիկոսի շիրմին մօս, եւ յարգածօֆ կը պահուի մինչեւ ցայսօր, եւ երբեք սախտուած չէ՝ ուկրներու ներկայութիւնը ստուգելու համար» (Ազգ. Մասն Բ. 889) :

Եւ մեր կատարած պեղումը ցուցուց՝ որ
արծացած հողը կը պահէր մէկ մեղք
և տասը հարիւրորդամեղքը խորութեամբ
Խաղուած անձի մը ոսկըները, ինչպէս կը
կայեն գերեզմանը փորող գործառներ։
Կը փակեմ խօսքս, թողլով որ ապագա-
ին անդրագոյն փաստեր եւ ուսումնասի-
ութիւններ լուսաբանեն այս կարեւոր
նորիբը. ու այժմէն կը հրաւիրեմ ամէն
երկաները զատօրէն արտայայտուելու,
որպէս զի ըստ այնմ յանդինք եղրակացու-
եան մը՝ հետեւեալ չորս հարցումներու-
ուրք։

Ա. Վերոպրեալ պայմաններու մէջ դըստ-
ւած ոսկրոտին, որ հոս ունինք, կարե-
է բոլորովին մերժել իբրև ո՛չ Տէր Կո-
տոսասի:

⁽¹⁾ Սա Լուկասի կողմէ ժԴ-ի Հրամանաւ Թուրքիա
պացած է եւ գրած է յիշոյ իր ճամբարդութեան
ըմբերը (Voyage de Sir Paul Lucas):

Բ. Կարելի՞ է անպայման ընդունիլ նոյն
ոսկոռտին իբր կմախք Տէր կոմիտասի:
Գ. Եթէ ոչ մին եւ ոչ միւսը կարելի չէ,
ներելի՞ է նկատել իբրեւ հաւանական ոս-
կոռտի Տէր կոմիտասի:

Դ. Այդ հաւանականութիւնն ընդունելով, ի՞նչ ընթացք բռնելու է նոյն ոսկրներու հանդէպ. կրնա՞ն արդարանալ հանդիսաւոր թաղումի մեր կարգադրած պայտանները ձեւի եւ տեղւոյ մասին. կրնա՞յթոյլ տրուիլ հաւատացեալներու ընծայելու ոսկրներու յարգանք այս տեղն ալ, ինչպէս կ'ըստա. Պատրուի գերեզմանին վրայ:

Դիտելու բավարարութեան քայլած է՝ որ եթէ արդիկունի յարգանք
ընծայել այս ոսկերներու, Պալլաքլը գերեզ-
մանն ալ պիտի անպատռուի, քանի որ հոն
կը գտնուէր այս կմախքը. որ եթէ հոս
արժանի չէ յարգանքի, հոն ալ ըլլալու-
չէր, եւ այն ատեն գերեզմանը սրբապլո-
ծուած նկատելու է:

Այս հարցումներուն ներկայ դանուղ
քահանաներէ երկուքը աներկբայօրէն յայ-
տարաբեցին՝ թէ Տէր Կոմիտասին ըլլալու
են դանուած ուկրները. ինը քահանաներ

աւանականօրէն Տէր զոսլաւալ ու շահուան ամեն գեց քահանաներ երկրայական նկատեցին. մէկը միայն բացէն մէրժեց Տէր կոմիտասին վերաբերիլը այդ ոսկրներուն։
Այս յայտարարութիւններէ վերջ Տէր կոմիտասի համարուած ոսկրներու նորարկեղին մէջ դրուեցաւ հետեւեալ յայտարարութեանը.

«Կը յայտարարենք՝ որ կրկնակի մասուն
կիս մէջ ամփոփուած ոսկրները հանած
ենք Պալլբլիթի Հայ գերեզմանոցի մէջ
դանուող Տէր Կոմիտաս քահանայի եւ վլ-
կայի Ժիրմէն, ուր կանոնական պեղում
կատարուեցաւ 27 դեկ. 1922ին, կէսօրէն
Վերջ ժամը 3ին՝ Հինգշաբթի օր: - Նոյն
ոսկրները քննութեան ենթարկուեցան եր-
կու ձեռնհաս բժիշկներու եւ ատամնաբու-
ժի մը կողմանէ, որոնց տեղեկագրելու օ-
րինակները հոս կը ծրաբուին: - Աւագ
թեմիս մէջ դանուող քահանաներու ժողո-
վի մը մէջ տեսնուեցաւ՝ որ նոյն ոսկրները
կոճճեն, Հաւանաբար Տէր Կոմիտասի

մահկանացու մնացորդներն ըլլալ. անոր
համար անոնք կը թաղուին կրկին Աթո-
ռանիստ Ա. Աստուածածնի Եկեղեցւոյ
Մկրտարանին մէջ, հոն պատշաճօրէն պա-
հելու համար, թողլով անդրագոյն լուսա-
բանութիւններու հաստատութիւնը նոյն
ոսկրներու ինքնութեան: - Եւ ի հաւաս-
տիս յայտարարութեանս՝ կը ստորագրենք
եւ կը կնքենք մեր կնքով: -

Առաք. Փոխանորդ յԱռաք. Ատենի
Վասի Երանացուցման Տե. Կոմիտասի
+ Յովհաննես Նազ. Նազերան

Գ. - Նոր վաւերաբղբեր Երանելոյն
թագումի եւ հշխարհերու մասին.

Դատաւորի փափուկ պաշտօնս չէր ներեր Առաք. Դատաստանի միջոցին աւելի յառաջ մզել համոզում - փակեցի այդ հարցը այն ատեն անորոշ՝ բայց հաւանականութեան վիճակի մէջ, թողով ապագային լուսաբանել զայն, եւ լուծել վերջնակածուն նոր փաստեռով եւ մաւերաթոթե-

Առաջ կը փնտռուէր յոյժ կարեւոր վաւե-
րաթռողթ մը, որ կընար այս հարցին հա-
մար ալ վճռական ըլլալ, եւ զոր Հաւատոյ
լինդէ. Զատագովը՝ Դատի սկզբնաւորու-

թեան առթիւ ըրած քննական ուսումնարբ-
րութեանը մէջ՝ իրաւամբ կը պահանջէր
որ մէջտեղ հանուէր (Disquisitio 20 Յու-
նիսի 1914)։ Այս գրութիւնը կարելի եղաւ

Ճեղք բերել Առաք. Ատեանի գործերը
Հում տանելէ վերջ, չնորհիւ Հաւատոյ
Տառաձման Դիւանապահի՝ Don Mariconi

սրբակեաց քահանայի : Սա բարեպաշտորէն
նահատակի միջնորդութեան յանձնեց գոր-
ծը աղօթքով , եւ այդ դիտաւորութեամբ
նուէր մալ ըրաւ Անոր դատական ծախքե-
րուն համար : Շաբաթ մը չէր անցած
սկսած փնտուածէն , եւ ահա տոմսակով
ինձ իմացուց ընթրիք (գտայ) : Ժամանա-
կին Armenia եւ Rumania շփոթելով , այս
վերջինի թղթածրաբներու ստուար հատո-
րի մը մէջ գրուած եւ կազմուած էր այն

վաւերաթուղթը։ Գուցէ Պոլսէն Ռումանիոյ ճամբար Հռոմ հասած ըլլալուն համար՝ այդ շփոթութիւնը տեղի ունեցածէ։ Անդամ մը որ այդ թղթածրաբներու բանալին ալ աչքի առջեւ ունեցանք, կարելի եղաւ ուրիշ գրութիւններ ալ ընդօրինակել, որոնք կընային մեր նպատակին ծառայել։

Այնքան ակնկալուած ու փնտռուած վաւերաթուղթն էր, ինչպէս ըսինք ի սկզբան, ժամանակին Առաք. Պատրիարքական Լատին Փոխանորդի⁽²⁾ տեղեկադրութիւնը, որուն այն ատեն Տարածման Հաւասոյ Ս. Ժողովն ալ անհամբեր սպասած է՝ ձեռնարկելու համար Տեղեկատու Դատաստանի (Processus Informaticus) գործերուն (Summarium - Positionis - 1914. Էջ 84. p. 131-134): Եւ իրօք Հռոմի այդ պաշտօնատունը 1708 Մարտ 10ի գրութեամբ մը տրտունջ կը յայտնէր՝ որ այն փոխանորդը Պոլսոյ բան մը չէր գրած մարտիրոսութեան դէպ-քի մասին, մինչդեռ Մոնս. Կալլանի զրկած էր զայն 1707 Նոյ. 29ին: Այդ գրութիւնը շատ ուշ ձեռք հասած է Ս. Ժողովին, որ 1708 Մայիս 7ին ուրիշ նամակաւ մը կը դառնայ սրբագրելու տրտունջ՝ գոհու-նակութիւն յայտնելով արուած տեղեկու-ութեան համար (Summ. Էջ 83-84): Եւ

թիւններուս չառար (Տան.) և
արժանի էր այդ գոհունակութեան այն եր-
կայն ու մանրամասն Տեղեկագրութիւնը
«Relazione dello Stato della Cristianità Catto-
lica di Galata e Pera di Costantinopoli» (Proc.
Ap. Doc. Transc. ex Tab. S. Cong. de Prop.
Fide Fol. 347 - 363): Անոր իրաւամբ Հաւա-
տոյ Ընդհանուր, ինչպէս վերը ակ-
տու է եւնոր ամենամեծ արժէք կու տար.

esse possit» (*Disquisitio ζωιων*: Εγκ. Α. παπαγιάννη 1924, έργο 5. p. 5): «Ετών έτες μεταξύ 1922-23 ο Καντακέζης αποδείχθηκε να είναι ο πρώτος στην Ελλάδα που διαβάστηκε το βιβλίο του Λαζαρίδη, ο οποίος αποτελεί την πρώτη σύντομη παραγγελία για την ιδέα της αναγέννησης της Ελλάδας στην Ελλάδα».

շուշտ մարտիրոսինն է : Հետեւաբար այսօր կ . Պոլսոյ Ս . Աստուածածնի մեր Աթոռանիստ Եկեղեցին կը ժառանգէ Երանելոյն ճշմարիտ եւ ստոյդ մասունքները :
Տերեւապարակի համար Փառական կ

Ճալն վագրութիւն կ. Պալսոյ Կալաքայի
եւ Բերայի Կաթողիկէ Քրիստոնեութեան
կացութեան վրայ (Առաք. Դատ. Վաւե-
րապիր, ընդօրինակուած Ս. Ժող. Տարած.

Հաւատոյ Դիւանէն. թերթ 347-363), որ
մէ մեզ վերաբերող մասը միայն մէջ կը
բերենք:

«Այս արժանաւոր քահանան իռչակուած
է առ հասարակ իբրեւ սրբակենցաղ վարքի
տէր Եկեղեցական մը, եւ անոր համար
Աստուած իբրեն շնորհքը տուաւ մեռնելու
Սուրբ Հաւատքին համար : Անոր մահը որ-
քան մեծ մխիթարութիւնն պատճառեց ո՛չ
միայն կաքողիկեներու, այլ նաև Յոյն
հերձուածողներու եւ Անգլիացի ու Հոլան-
տացի հերետիկոսներու, նոյնիքան ամօքա-
հար ըրաւ ուրացութիւնը Պատրիար-
քին(3), որ իբրէ տարեց էր, եւ չուներ
կնոջ ու զաւակներու կապ . եւ որ ուրիշ
ընկերներու հետ միասին այնիքան համբե-
րութեամբ կրած էին բանտ, շղթայ, անօ-
քութիւն եւ ուրիշ չարչարաններ ու նե-
ղութիւններ՝ սուրբ Հաւատքը դաւանած
ըլլալուն համար :

«Երեք օր անթաղ մնաց դիակը յիշեալ
բարի Քահանային՝ հրապարակին վրայ,
ուր գլխատուեցաւ. եւ վերջին օրուան ե-
րեկոյին Թուրքերու բարբարոս սովորու-
թեան մը համաձայն՝ դահիճը բաշքշելով
զայն դեպի ծովափը, անկէ ծով պիտի նե-
տէր: ԲԱՅՑ ՆՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ, ՈՐՈՒՆ
ՀԱԻՍՏՔԻՆ ՀԱՄԱՐ ՄԵՌԱԾ էր, ԹՈՅՆ

(2) Մոնս. Թայմօնտօ Կալլանի Դոմինիկեան,
Անկիւրիոյ տիտղոսաւոր Եպիսկոպոս, յաջորդած
էր Պոլոյ Լատին Պատրիարքական փոխանորդու-
թեան մէջ Մոնս. Կասրարինի 1706 Ապրիլ 19ին:
Հրաժարեցաւ 1719ին և 1722ին Արքեպիսկոպոս հ-
զաւ Թակուսայի, որ իր ծննդավայրն էր. մեռաւ
1727 Մարտ 27ին:

ԶՏՈՒԱԿԻ ՈՐ ԹԱՂՋՈՒՄԾԻ ՊԱՏԾՈՒԵՆ
ԶՈՒԻՐԿ ՄՆԱՐ . վասն զի իր աղջիկներէն
մէկը լալագին երթալով Վեզփրին ոտքը,
ուղղեց անոր բուն իսկ այս բառերը . «ԱՐ-
ԴԻՆ ԱՄԷՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱԿԱՌԱԿ՝
ԴՈՒՆ ԳԼՈՒԽԸ ԿՏՐԵԼ ՏՈՒԻՐ ՀՕՐՍ .
ԿԱՂՋՁԵՄ, ՇՆՈՐՀԵՇ ԱՆՈՐ ՄԱՐՄԻՆԸ ,
ՈՐՊԵՍ ԶԻ ԿԱՐԵՆԱՄ ԶԱՅՆ ԼՈՒԱԼ ԱԲ-
ՑՈՒՆՔՈՎՍ ԵՒ ԹԱՂԵԼ» : Այս խօսքէն գո-
րովելով անոր (վեզփրին) բարբարոս սիր-
տը, շնորհեց խնդրածը (աղջկան) : Որ բա-
նին լուրբ տարածուելով, հաւաքուեցա
մեծ բազմութիւն մը պահեց եւ կանանց,
մանաւանդ Յոյներու, որոնք մարմինը
վերցնելով, մեծ ջերմենանդուրեամբ
ժողվեցին հողի ալ, եւ մինչեւ իսկ անոր
արեամբ բըզած քարերն ալ ֆերեցին : Հա-
սարակաց գերեզմանատունը տարուեցաւ,
ուր մեծ պատուով եւ շատ լացով քաղուե-
ցաւ : Սակայն քաղելէն առաջ (բարեկաշտ
հաւատացեալներ) ուրիշ բան չկարենալով
ունենալ (անոր մարմինէն), ԳԼՈՒԻՆ ԲՈ-
ԼՈՐ ՄԱԶԵՐԸ ԵՒ ՄՈՐՈՒԹԻՆ ԹԵԼԵՐԸ
ՓԵՏԵՑԻՆ : Եւ որպիհետեւ կԱՄԿԱԾ ԿԱՐ՝
Թէ ԿՐՆԱՐ ԾՈՎԸ ՆԵՑՈՒԻԼ (մարմինը),
ՓՈՐՉԵՑԻՆ ԴՐԱՄԻ ԽՈՍՑՈՒՄՆԵՐՈՎ,
ԳՈՆՔ ԳԼՈՒԽԸ ԶԵՌՔ ԲԵՐԵԼ ԳԱՂՏԱԳՈ-
ՂԻ, ԲԱՅՑ ԿԱՐԵԼԻ ԶԵՂԱԿԻ . ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ
ԵՆԻԶԵՐԻՆԵՐՈՒ ԳՈՒՆԴԻ ՄԸ ՊԱՀԱԿՆԵ-
ՐԵՆ ԶԱՏ ՇԱՏ ՄԸ ՀԵՐՉՈՒԱԾՈՂՆԵՐ ԿԲ
ՀՍԿԻՆ ՀՈՆ՝ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ԴՐՈՒԱԾ,
ՈՐՊԵՍ ԶԻ ԿԱԹՈՂԻԿԵՆԵՐԸ ԶԻ ԿԱՇԱ-
ՌԵԻՆ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՔ ԹՈՅՏ,
ԶՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԴՐԵԼ» (թերթ 356-357) :

Այս տեղեկագրութեան հետ զրկած՝ նոյնը նամակ մը 1707. նոյ. 29ի թուականաւ, որ կ'ըսէ. «Կը ներկայացնեմ Ձեր Վասեմութիւններու ոտքը այս քրիստոնէութեան մասին Տեղեկագրութիւն մը... ԶԹԵՐԱՑԱՅ ՆԿԱՐԱԳՐԵԼԻ ՀՈՂ ԱՅՆ ԱՄԷՆ ԲԱՆ՝ ՈՐ ԱՐԺԱՆԻ ՍԵՊԵՑԻ ԶԵՐ ՎԱԵՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆ. ՎԱԵՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆ. ԵՒ ԱՄԷՆ ԱՆԳԱՄ ՈՐ ԿՐՆԱՄ ԻՄ ՏԿԱՐԿԱՐՈՒԹԵԱՆՍ ՈՒ ՏԱՂԱՐԴԻՄ ԶԱԿԱՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՎ, ԶՊԻՏԻ ԹԵՐԱՆԱՄ ՊԱՏՇԱՋՈՐՔՆ ՊԱԿԱՍԸ ԼԵՑՆԵԼ»:

Նահատակի մասին ո եւ է առթիւ գրուած շատ մը գրութիւններ՝ մինչեւ 1720 տարին, եւ ոչ մէկուն մէջ ալ չհանդիպեցայ անկնարկի մը տեղափոխութեան։ Դնենք հոս մի քանի նամակներու բովանդակութիւնը։

բեալ խնդիրներու համար և ուշ
կոռութիւնը այս պարագաներու մէջ
ժխտական փաստի պայմաններէն դուրս
կ'ելլէ, եւ դրական փաստի հանդամանք
կը ստանայ՝ ըստ Քննական Տրամարանու-

ՐՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԹԵՂԱԴՐԱՆՔՆԵՐՈՒՆ, ՊԻԾԻ ԶԱՆԱՆ՝ ՈՐ ՆՈՐԱՆՈՐ ՈՒ
ԱԽԵԼԻ ՍՏԻՊՈՂԱԿԱՆ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ ԸԼ-
ԼԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿՈՂՄԵ
ԴՐԱՆ ՄՕՏ, առջեւն առնելու համար այդ-
պիսի աղիտալի կացութեան մը, եւ վայլել
տալու իրենց կրօնիք դաւանելու ազատու-
թիւն՝ անիրաւ տեղ հալածուած Կաքողի-
կէներու, ինչ որ նոյն ինիքն Դուռը խո-
տացած եւ հաւանած է ընել Քրիստոնեա-
ներու հետ կնիքած խաղաղութեան վերջին
պայմանագրութեան մէջ : Հանի Աստուած
արժեցնելի ի նպաստ Քրիստոնէից քափուե-
լիք ջանիքերը՝ գորս պիտի տանին յիշեալ
իշխաններու Դեսպանները, որոնց մօտ Զեր
Տէրութիւնն ալ հետապնդելու է՝ կենդանի
եւ արբուն պահելու համար անոնց եռան-
դը այդքան կարեւոր գործի մը մէջ» :

Տեղն է դիտելու այժմէն՝ որ այս սամակէն բացայայտօրէն կը տեսնուի՝ թէ

1. Ա. Ժողովը, հետեւաբար եւ անոսք
որոնց կը գրէ, վախ չունէին թէ իրենց
թղթակցութիւնները քաղաքական ինդիր
ստեղծէին թուրքերուն քով, երբ կաթողի-
կէններու դէմ մղուած հալածանքներու մա-
սին բացէն ու խստիւ կը գրէին. Նուազ
ուրեմն վախ պիտի ունենային մեր նահա-
տակի մարմնոյ փոխադրութեան մասին
թղթակցելու:

2. ԲնդՀակառակն ճիշդ այդ մասին
զրուած Մոնս. Կալանիի տեղեկադրու-
թեան պատասխանելով, եւ հրահանդ տա-
լով նահատակութեան մասին Դատաստա-
նական Ատեան կազմելու, բուն իսկ տեղն
էր սրբագրելու Մոնս. Կալանիի անկա-
րելի նկատած փոխադրութիւնը, եթէ տե-
ղի ունեցած ըլլար :

3. Մարմնոյ փոխադրութեան յիշատալը
եւ այդ սրբագրութեան տեղն էր, քանի որ
Մոնս. Կալվանի խօսած է կերպով մը ա-
նոր մասին, ըսելով թէ փորձ ըրած է գոնէ
գլուխը վերցնելու, փախցնելու գերեզմա-
նեն եւ ժե լաջողած :

4. Վերջապէս Մոն . Կալւանիի տեղե-
կագրութենէն զատ եւ առաջ Ս. Ժողովը
ստացած էր ուրիշ տեղեկութիւններ , ո-

բոնք եթէ նոյնի ըսածէն տարբեր բան մը
դրած ըլլային, եթէ մանաւանդ մարմինը
տեղափոխուած ըլլալու մասին գրած ըլլա-
յին, Ս. Ժողովը չպիտի թերանար նոյն
Եպիսկոպոսին իմացնել, քանի որ իրմէն
առաջ ուրիշներէ լուրեր առած ըլլալուն
համար՝ փութացած էր տրտունջ հասցնել
իրեն եւ պահանջել՝ որ գրէ ի պաշտօնէ:
Ու մինչեւ այս ու յաջորդ նամակներու
թուականը լսած կ'ըլլար փոխադրութեան
դէպքը, եթէ տեղի ունեցած ըլլար:

Նոյն բանը եւ աւելի եւս իրաւամբ ըստ-
լու է առանձնականներու այս միջոցին
պահած լոռութեան մասին, երբ սակայն
նահատակութեան, թաղումի եւ գերեզմա-
նին վրայ կատարուած ուխտազնացու-
թեան ու հրաշքներու վրայ կը գրեն: Ահա
մի քանի օրինակներ: Այդ շրջանի պատ-
ճութեան ծանօթ եւ Տէր Կոմիտասի ու

Միավոր Արքահօր մտերիմ ու Հալածանքի մասնակից Առաքելեան Խաչատուր Վ. շատ անգամ կը գրէ Ս. Ֆողովին. 1707 Նոյեմբեր 10ին կը պատմէ մարտիրոսական մահը Տէր Կոմիտասի, եւ կը բացատրէ ստիպողականութիւնը իրեն համար ալ՝ հեռանալու թուրքիայէն՝ փոթորկող հալածանքին պատճառու։ Նոյն տարւոյ 12 Նոյ. ին անգամ մ'ալ կը գրէ (Առաք. Առ. թ. 151. թերթ 334-335) նոյն Նահատակի ոնտանիքի մասին. 1708 Մայիս 26ին, 1708

թուամբը 14ին կը գրէ Վենետիկէն, ուր
փախտական հասած էին ուրիշ անձեր ալ.
կը խօսի Տէր Կոմիտասի մասին եւ կ'ըսէ
պարզապէս՝ թէ նա Պոլսոյ մէջ շատ
հրաշքներ կը գործէ. (Առաք. Ատ. թ. 150.
թերթ 333-334) : Կը դառնայ անդամ մ'ալ
գրելու 1709 Փետր. 17ին՝ շարունակող
հալածանքի մասին, ու երբեք ոչ մէկ առ-
թիւ խօսք չ'ըներ մարմոյն փոխադրու-
թեան, որու մասին գէթ Վենետիկէն գրե-
լու ո եւ է վախ կամ նկատողութիւն ունե-
նալու ձեր :

Այս Վարդապետի պէս ուրիշներ ալ ուսած են նոյն տարիները Ս. Ժողովին՝ թէ

զրած ու այս ու լուսակացնելու համար համապատասխան գործառությունները կազմութեան մասին պահանջման մեջ նշանակած են:

նարկ մը իսկ մարմնոյն փոխադրութեան
դէպքին. որուն եթէ լուրը Պոլսոյ մէջ
կըցած էր ևլել, ինչո՞ւ չպիտի կարենար
հաղորդուիլ Հռոմ, ուր պէտք էր հասցնել
զայն: Այսպէս, զոր օրինակ, Գասպարեան
Օկտավիոս անուամբ մէկը 1708 Մայիս
25ին գրելով կ'ըսէ՝ որ Տէր Կոմիտաս շատ
մը հրաշքներ կը գործէ իր Գերեզմանէն,
«որ մինչեւ այսօր նոյն իսկ ոչ-կաթողիկէ-
ներէ մեծ յարգութեամբ շրջապատուած
է»: Նիւթական է թարգմանութիւնս՝ պա-
հեյու համար անոր բացարութիւնը, որ

տեսակ մը հաստատութիւն է մարմնոյն
Գերեզմանին մէջ ըլլալուն։ Դատարկ Գե-
րեզմանի մը այնքան հանդիսաւոր ուխ-
տագնացութիւն մը չպիտի ըլլար։

Հոս վերջ տանք նման վաւերաթուղթեր
մէջ բերելու, որոնցմէ՝ ինչպէս ըսկինք՝
մինչեւ 1720 բաւական թուղվածք անցու-
ցինք. աւելորդ կրկնում մը պիտի ըլլար
մի եւ նոյն յանկերդի, թէ անոնք բառ մը
իսկ չունին ենթագրուած տեղափոխու-
թեան մասին:

(Гар.)

ՑՈՎՀ : ԱՐԳԵՂՅՈՒ, 51191 ԵԱՆ

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏԻՆ «ԱՆԳԻՏԱՑ ԱՆՊԵՏ»Ը

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՑ ՏԻԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԱՍՄԱՁԵԱՆԻ
ՅԻՍՆԱՄԵԱՑ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՅ, ԱՌԵԹՈՎ

(Դար. տե՛ս «Բազմավէպ» 1939, էջ 291)

ԱՂՍՈՒՄ - Այս բառի մասին չ . Ալիշան
հետեւեալ վկայութիւնը կը բերէ Ամիր-
տովվաթէն [Ա.] «Աղսուս . ինքն փուշ-մն-
է , որ իր տերեւն նման է Շավքաթ ըլ-պայ-
զին (պատավարտ) տերեւին . եւ այն գէտ
վարդ-մն է , եւ ի վերայ զէտ բամպակ
իրք-մն կու լինայ . եւ ի լերունքն շատ լի-
նայ . եւ ի Անդալիս այսոր Պարաս ըլ-պանձ
կու ասեն» . ուր չ . Ալիշան վերջին բառը
կը թարգմանէ «Վայրենի կամ լերան
Բանդ» եւ կը յաւելու . [Բ.] «Պէյթար այս
ետքի բառս կարծեմ չունի , եթէ ոչ նոյն
համարուի Պէրսէֆանն կոչածն , որ է լատ .
Marum եւ թուի կատուախոսու . բայց Ա-
միրտովվաթայ Աղսուսն ալ երկրայելի է
որովհետեւ անկէ վերջ գրէ ուրիշ նման
բառ մ'ալ [Գ.] Աղսուն , եւ կ'ըսէ «Ինքն
Մաշն է եւ իրեն Պատավարտ այլ կ'ասեն» .
Որով վերոյիշելոյն հետ կու միանայ : Ո-

մանք Վայրի կանգառ կը համարին զԱղ-
սուս, «Ի շատ հեռի չէ պատավարուէն»
(ՏԵ՛ս Հբուս. Բիւ 68):

Այս խօսքերէն կը հետեւի՝ թէ ըստ Հ. Ալիշանի Ազսուս կամ թերեւս Աղսուն կը նշանակէ «ՊԱՏԱՎԱՐՏ», որ տեսակ մը փուշ է²: Հ. Ալիշանի այս կարծիքին կը հետեւի նաեւ Աճառեան, որ բառիս միայն առաջին ձևն ընդունելով կը գրէ: «Աղսուս-

¹ Շփոթութեան տեղի չտալու համար ըստէ
թէ Marum-ը (գիտական անուանը Teucrium Ma-
rum L.) թէպէտ կատուներու սիրելի բոյս մըն է
եւ Փր. herbe aux chats «կատուախոս» եւս կը
կոչուի, սակայն այս հայերէն անունը հիմա մէր
մէջ յատկացուեր է Փր. catare (*L.*. Nepeta cataria
L.) եւ valériane (*L.*. Valeriana sativa L.) բոյս-
սիրուն. իսկ Marum-ին յատուկ հայեցի հոգանիւլ
Հալուռըիկ (= Ալեւռուկ, Ալեւռուեակ) է:

² «Պատավարս», ինչպէս գուցէ կարծել տայ անունը, «ոչ պատի (մազգցող) բոյս է եւ ոչ ալ վարդի տեսակ, այլ պրս. Ճաճարկ Պատավարս բառն է որ կը նշանակի, ինչպէս կը գրէ Գէորգ Դպիր

ՊԱՏԱՎԱՐՏ բոյսը. Ամերտ. ունի միայն
Հբուս 68». (տե՛ս Արմատ. Բառ. Ա. 160):

իսկ Գ. Լուսինեան, անշուշտ աղդուելով
Հ. Ալլշանի հարեւանցի մէկ դիտողութե-
նէն (Տե՛ս. վերեւ Հըռուս. թիւ 68, Բ.), իր
Թրանսահայ ընդարձակ բառարանին մէջ
կը գրէ. «Marum. Ազսուս հալուորիկ».
որով փուշ համարուած «Ազուռ»ը Նըրք-
նազգի (Labiée) փափուկ բոյս մը կը դառ-
նայ: Այս կարծիքին կը հետեւի նաև Ա.
Ք. Պետեւեան:

Կարծիքներու այս տարածայնութիւնը
արդէն յայտնի կը ցուցնէ թէ Աղսուս բա-
ռին խնդիրը գեռ շատ հեռու է լուծուած
ըլլալէ , եւ ոչ ալ Բասմաջեանի հրատարա-
կութեան համազօր տեղիքը (Անդիտաց
անակտ թիւ 107 եւ 114) լոյս մը կը սփռեն
Աղսուս բառին շուրջ . մանաւանդ թէ այդ
հատուածներու բառերուն աղաւաղեալ ձե-
ւերը աւելի կը մթազնեն խնդիրը . սոսուզիւ
Ամիրտովլաթ 107 թուին տակ Աղսուս բա-
ռին տեղ կը գրէ . «Աղսուս . ինքն փուշ մըն
է , որ իր տերեւն նման է շավքաթ ըլ պայ-
զին տերեւին . . . ». (Հմմտ . վերեւ Հրուս .
թ . 68 , Ա .) . իսկ Հ . Ալիշանի յիշած Աղ-
սուն բառին տեղ՝ 114 թուով կը գրէ Ամիր-
տովլաթ «Աղսուն . ինքն մաշն է եւ իրենն
Պատամառ ալ կասեն» (Հմմտ . Հրուս .

Եր պես - հայ. բառարանին մէջ. «Փուշ ինչ որ լինի
յեղանակի աշնան, եւ ի ճնշէլ հողմոյ ի տեղութէ
իւրմէ կորդեալ, եւ զառացեալ հողմոյ անկեալ,
այս անդը տարաբերեալ տառանի»:

թէպէտ բուռաբանները համարուի կամ պարունակութէ գոյն կը վարութ բնորոշելուն մէջ, քանի որ ոմանի զայն կը նոյնացնեն Spina ասեա-ի, ուրիշներ Opordon macracaarpus-ի եւ կամ Carduus Marianus-ի. այս նու հանգերձ անոնցմէ ոչ ոք կը տարակուսի թէ Պատավարակ փուշ մըն է:

Պատավարստ-ին հայերէն լաւագոյն տառադարձութեանը կը գտնենք Գաղիանոսի բառերուն մէջ, ուր դրուած է «Բատավարդ». մա [ն]ը երնջ [ն]ի տակ». (ա'լլ 22. բառաւորդ, բառաւորդ կը դրեն). ըստ այս պրո. բառը տառադարձնելու է Բատավարդ, որուն բաւական կը համաձայնի վան ակա 19. Բժիշկարանին դրածը «Բատավարդ» որ է

68, 9):

Որպէս բառիս ունեցած այս չորս երկրա-
յելի ձեւերը (Աղսուս, Աղսուն, Աղուս,
Աղսոսն), ու միանդամայն անոր իմաստի
անորոշութիւնը այնպիսի առեղջուածային
վիճակի մը կ'ենթարկեն խնդիրը, որ գուցէ
ընդ միշտ անլուծանելի մնար, եթէ Բաս-
մաջեան նոր ապացոյցով մը չլուսաբանէր
ամէն բան :

Բասմաջեանի այդ ապացոյցը հիմուտած
է Անգիտաց անպէտի նոր վկայութեան մը
վլայ, ուր այսպէս կը գրէ Ամիբոսովաթ.
«Աղուս որ է Տիպիլո» (Անդ. անպ. թիւ
104):

Այս համառօտ վկայութիւնը - «որ կը պակսի Հայրուսակին մէջ - բաւական կ'ըլ-լայ Բասմաջեանի՝ ստուգելու համար Ազ-տուս բառին միակ հարազատ իմաստը, «որ է՝ ըստ իր ստուգաբանութեան Փր. «Guī Հռ. յ. իշխոս»։ որով Բասմաջեան համա-ռօտիւ կ'ուղէ հասկցնել³ թէ Աղստև՝ իս-կապէս ծագումով յունարէն նշօց բառն է, որ արարերէնի մէջ աշուս (իշխոս, Ազ-տուս) ձեւով տառադարձուած ըլլալով, Ամիբրուվլաթ այս վերջին արար. բառը փոխանակ յունարէնի պէս իշխոս կարգա-լու՝ զայն Աղստև⁴ (= Աղստև) ձեւով կարգացեր է։ Ուրիշ խօսքով՝ «Աղստև»

կերպով «Հողմավարի» թարգմաներ է. սիալ մը,
սահայն, որ զիւրաւ պիտի դարձմանուի թէ այդ
բարին վերջին դ տառը յապաւենք, որով պիտի
տնենանք «Հողմավար»: Որ թէ փուշին հովերէ
տարուրեիրիլ կը բացայատէ և թէ պրու ուղիղ
ձեւին համաձայն է: